

**ДОСЛІДЖЕННЯ У СФЕРІ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ПРАВА
У ПРАЦЯХ Ф.В. ТАРАНОВСЬКОГО****STUDIES IN THE COMPARATIVE HISTORY OF LAW
IN THE WORKS OF F.V. TARANOVSKY**

**Кудін С.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії, історії права
і держави та конституційного права**

Університет державної фіскальної служби України

Наукова стаття присвячена з'ясуванню змісту проведених Ф. Тарановським досліджень у сфері порівняльної історії права. Доведено, що вони містять відображення теоретико-методологічних засад порівняльної історії права. Встановлено, що праці Ф. Тарановського були спрямовані на пошук універсальних законів правової еволюції народів і держав світу; учений намагався відтворити в них ідею про стадіальний розвиток права; порівняльно-історичний метод застосовано ним у широких масштабах із метою виявлення в основному подібних рис у правових інститутах різних народів і держав.

Обґрунтовано, що вчений намагався довести тезу про те, що народи слов'янського світу, хоч і мають спільне походження, проте поділяються на гілки, кожний із них має власну правову історію, їх правовий розвиток багато в чому зумовлювався впливами Заходу і Сходу, а «єдине слов'янське право» невіддільне від загального розвитку європейської цивілізації. З'ясовано, що, на думку Ф. Тарановського, слов'янське право варто досліджувати для найкращого розуміння правової самотності кожного слов'янського народу та, головне, доведення наявності спільних рис між правом слов'янських та інших народів (держав) Європи.

Встановлено, що Ф. Тарановський особливу увагу приділив доведенню впливу магдебурзького права на міське право у Великому князівстві Литовському, його важливості як джерела Литовського статуту і Соборного уложення. Значний пласт досліджень стосувався обґрунтування наявності подібних шляхів розвитку права країн Західної і Східної Європи. Виявлено, що ним було наголошено існування спільних рис еволюції державного права у Франції, Німеччині та Росії періоду Нового часу. Доведено, що він стверджував, що ідеї бюрократичної монархії і поліцейської держави були запозичені Катериною II з Німеччини; ученим підкреслено тезу, що в удільний період Русь, як і західноєвропейські держави, пройшла період феодалізму, а Росія і країни Західної Європи мали однакові стадії розвитку монархічного правління. З'ясовано, що науковець висловив думку про «перехрещення» правових культур, тому вважав, що правовий розвиток слов'янських народів багато в чому зумовлювався західними і східними впливами.

Ключові слова: порівняльна історія права, порівняльно-історичний метод, Ф.В. Тарановський, слов'янське право, європейська цивілізація.

The research article is dedicated to the explanation of the content of F. Taranovsky studies in the field of the comparative history of law. It is proved that they consist of reflections as of theoretical and methodological foundations of the comparative history of law. It is established that the works of F. Taranovsky aimed at finding universal laws of legal evolution of the nations and states of the world; the scientist tried to reproduce in them the idea of the stage development of law; the comparative-historical method has been applied by him on a large scale to identify similar features in the legal institutions of different nations and states.

It is justified that the scientist tried to prove that the nations of the Slavic world, although they have a common origin, but they are divided into branches, each of them has its legal history and their legal development is largely determined by the influences of the West and East, and "a single Slavic right" is inseparable from the general development of European civilization. It is found that according to F. Taranovsky, Slavic law should be explored for the sake of a better understanding of the legal identity of each Slavic nation, and, most importantly, of demonstrating common features between the Slavic and other nations (states) of Europe.

It is established that F. Taranovsky paid special attention to proving the influence of Magdeburg law on the city law in the Grand Duchy of Lithuania, its importance as a source of the Lithuanian Charter and the Cathedral Code. A significant layer of research concerned the justification of the existence of similar ways of developing the law of the countries of Western and Eastern Europe. It was revealed that he emphasized the existence of common features of the evolution of the state law in France, Germany and Russia of the modern period. It is proved that he claimed that the ideas of the bureaucratic monarchy and the police state were borrowed by Catherine II from Germany; the scientist has emphasized the thesis that in the specific period of Rus, as well as Western European states, there was a period of feudalism, and Russia and the countries of Western Europe had the same stages of development of monarchical rule. It is found that the scientist expressed the opinion of the "crossing" of legal cultures, and therefore believed that the legal development of the Slavic nations was largely due to the western and eastern influences.

Key words: comparative history of law, comparative-historical method, F.V. Taranovsky, Slavic law, European civilization.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. одним із провідних напрямів у вітчизняній юридичній науці стають дослідження у сфері порівняльної історії права, провідним методом слугує порівняльно-історичний. Адже застосування даного методу дозволяє інтенсифікувати отримання нових предметних знань, виявити в історичній ретроспективі як унікальні, так і спільні риси права України та права інших держав світу [1, с. 26; 2, с. 6]. Водночас можна говорити і про розширення предметної сфери порівняльної історії права. Особливого значення вказаний напрям набуває у зв'язку із прагненням України вступити до Європейського Союзу (далі – ЄС), поступовою гармонізацією взаємин і налагодженням контактів у різних сферах життєдіяльності між Україною й іншими європейськими країнами, а також в умовах необхідності визначення якісної характеристики українського суспільства і його впливу на вирішення складних проблем сьогодення

[3, с. 68; 4, с. 41]. Проте важко уявити сучасні розвідки без звернення до розробок у сфері порівняльної історії права, можливостей порівняльно-історичного методу під час дослідження правових явищ у науковій спадщині українських учених – представників соціологічного позитивізму. У зв'язку з викладеним вище варто оцінити наукову спадщину Ф. Тарановського, який наприкінці XIX – у першій чверті XX ст. спробував здійснити низку важливих розробок у сфері порівняльної історії права.

Стан дослідження. До даної тематики у своїх працях звертались С. Водотика, Л. Савенок, М. Дамірлі, В. Томсинов, Р. Михальчич, Л. Мудриєвська, Є. Бондарєва, О. Соловйов та інші науковці. Ними значною мірою представлено науковий матеріал щодо основних напрямів досліджень Ф. Тарановського у сфері порівняльної історії права. Проте потребує більш комплексної оцінки зміст зазначених досліджень, виявлення їхніх сутнісних характеристик.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту проведених Ф. Тарановським досліджень у сфері порівняльної історії права.

Виклад основного матеріалу. Ф. Тарановський провів конкретні дослідження у сфері історії руського, слов'янського, західноєвропейського права. Уже у першій своїй розвідці, присвяченій магдебурзькому праву, яке діяло в західноруських містах періоду Великого князівства Литовського, він активно застосовував порівняльно-історичний метод.

Це дало йому змогу довести, що магдебурзьке право поширювалося завдяки рецепції іноземного права, причому не шляхом ухвалення відповідних законів, а через судову практику, під час застосування норм приватних збірок; магдебурзьке право діяло водночас із нормами звичаєвого права. Крім того, учений довів, що норми магдебурзького права були джерелом Литовського статуту, отже, були поширені не лише серед міщанства, але й у шляхетському стані. Магдебурзьке право було адаптоване в нормах Соборного уложення 1649 р. [5, с. 1]. Варто погодитися з думкою С. Водотики та Л. Савенок, що Ф. Тарановський використав історичні факти для фундаментальних теоретичних узагальнень щодо функціонування інститутів магдебурзького права в Україні в широкому європейському контексті [6, с. 89].

Ціла низка праць, у яких використано порівняльно-історичний метод, присвячені Ф. Тарановським дослідженню історії права Німеччини та Франції, в основному щодо впливу на розвиток державного права діяльності юристів, виявлення розвитку догматики державного права і ролі юридичного методу в державній науці [7; 8; 9; 10; 11].

У результаті проведених досліджень він дійшов важливого висновку, що позитивне державне право в цих державах формувалося і розвивалося подібними шляхами: воно перебувало у безпосередньому генетичному зв'язку із судовою практикою. Крім цього, вивчення догматики державного права у країнах Західної Європи стало необхідною підставою і для розроблення ним правової ідеології російської державності. Отже, дослідження вченим історично-правового матеріалу із країн Західної Європи було цінною умовою застосування порівняльно-історичного методу і для вивчення публічно-правової системи Росії.

Ф. Тарановський намагався з'ясувати, яким чином державницькі політико-правові ідеї, що існували у Франції та Німеччині у XVIII ст., вплинули на формування в Росії бюрократичної монархії і доктрини «освіченого абсолютизму». Із цією метою ним написано низку праць [12; 13; 14], де вчений спробував виявити ступінь запозичення в наказі Катерини II політико-правових ідей, відображених у творі Ш. де Монтеск'є «Дух законів» та працях німецьких державознавців.

Застосування порівняльно-історичного методу дозволило Ф. Тарановському дійти висновку, що з «Духу законів» запозичено шляхом суб'єктивної інтерпретації невелику кількість ідей, причому тих, які гармонізувались із поглядами імператриці стосовно побудови бюрократичної монархії (щодо охорони законів, принципу внутрішньої справедливості тощо). Це вчений пояснює різницею в поглядах авторів наказу і «Духу законів»: якщо Ш. де Монтеск'є описував стану монархію, за якої влада монарха обмежується прерогативами станів, то Катерина II обстоювала ідеї бюрократичної монархії та поліцейської держави [13, с. 36–40]. На думку Ф. Тарановського, основним джерелом наказу була німецька камералістична філософія Х. Вольфа, у межах якої пропагувалась бюрократична теорія освіченого абсолютизму.

Порівняльно-історичний метод було застосовано і під час дослідження державно-правового розвитку Русі в період Середньовіччя. Сам же вчений визнавав нагальну необхідність його використання, говорячи про вивчення феодалізму в період «удільної Русі», причому

для об'єктивності варто залучати правовий матеріал країн Західної Європи, північно-східної, західної та південно-західної Русі.

Він же наголосив і на правильному застосуванні цього методу для плідної наукової розробки руського права: не тільки залучення широкого правового матеріалу, але й дотримання хронологічної зіставленості стадій розвитку явища. У результаті Ф. Тарановський, проводячи відповідні аналогії і ґрунтуючись на науковій ідеї однаманітності законів соціального розвитку, сформулював припущення, що в удільний період Русь, як і західноєвропейські держави, пройшла період феодалізму (хоч і дещо пізніше) [15, с. 28–29, 38, 39, 43, 47, 51].

Порівняльно-історичний метод (як синхронний, так і діахронний його види) використано Ф. Тарановським і для дослідження типів монархічного правління, які існували у країнах Західної та Східної Європи.

Так, у низці праць на основі його застосування із залученням широкого історичного фактичного матеріалу вчений спробував обґрунтувати такі тези:

1) учення про боговстановленість абсолютної монархічної влади притаманне не тільки Візантії та країнам Східної Європи, але державам Західної Європи, з особливою силою воно проявилось у Франції;

2) абсолютна монархія була притаманна всім європейським державам;

3) російська державність послідовно пройшла ті самі стадії розвитку монархічного правління, що й країни Західної Європи: монархії первісної народної держави, монархії вотчинної, станової (із представництвом чинів), бюрократичної, конституційної; саме тому вона вкладається в рамки політичної еволюції європейської культури [16, с. 112; 17, с. 34; 18, с. 189].

Отже, можна стверджувати, що Ф. Тарановський з'ясуванням подібностей і аналогій намагався виявити закономірності державно-правового розвитку країн Європи, тим самим визначаючи єдність правової культури європейської цивілізації.

Для підтвердження існування зазначених закономірностей Ф. Тарановський використовував порівняльно-історичний метод під час проведення конкретно-історичних досліджень слов'янського, польського, сербського, болгарського, чеського права (особливо, в еміграційний період своєї діяльності (20-ті – початок 30-х рр.)).

Зокрема, дослідженню права «єдиного слов'янського племені» присвячені такі праці, як «Вступ до історії слов'янського права», «Схід і Захід в історії слов'янства», «Слов'янство як ціле в історії», переклад із польської та доповнення статті К. Кадлеца «Первісне слов'янське право до X ст.». У них Ф. Тарановський висловив думку про штучність роз'єднання і протиставлення західних і східних слов'ян, називав і причину такої позиції – негативне загалом ставлення до візантійської цивілізації і православної релігії. Він наголосив на тому, що слов'янство єдине за походженням, слов'яни мають етнічне і мовне рідство; хоча їхня західна гілка і розвивалась під католицькими та римсько-германськими впливами, а східна – переважно під впливом православ'я та Візантії. Ф. Тарановський доводив, що і східні слов'яни в окремі періоди також перебували під впливом Заходу.

Загалом учений постулював ідеї про необхідність порівняльно-історичного вивчення розвитку єдиного слов'янського права та його «вмонтованість» в єдину європейську цивілізацію. Тому можна погодитися з тими вченими, які вважають, що, на думку Ф. Тарановського, розвиток державності і права країн Східної Європи проходив ті ж самі стадії (етапи), що й країн Західної Європи; він негативно ставився до тез про «відсталість» і «нежиттєздатність» державності і права країн Східної Європи, наголошував на взаємозалежності культур Заходу і Сходу Європи; ідеалом ученого була не ізоляція слов'янських

народів і не підпорядкування одних слов'ян іншими, а їх братерська координація [19, с. 82; 20, с. 235; 21, с. 25; 22, с. 50; 23, с. 78].

Низка праць Ф. Тарановського присвячені вивченню окремих епізодів в історії польського права (переклад «Кримінального уложення царства Польського 1818 р.», «Статистичні описи Польщі Кромера й Старовольського та їх значення для утворення догматики польського державного права в XVII ст.», «Літературна полеміка 60-х рр. XVII в. про мету Польської держави як привід до відокремлення догматично-юридичного вивчення політичного устрою Речі Посполитої», «Перший систематичний виклад догми державного права Речі Посполитої у другій половині XVII в. У трактаті Хвальковського», «Догматика державного права Речі Посполитої XVII в. у праці Христора Гарткноха»).

Він, зокрема, порівняв шляхи утворення догматики державного права в Речі Посполитій, Франції та Німеччині, виявив як спільні риси (джерело походження – станомо-монархічна форма правління), так і відмінні (у Речі Посполитій догматика складалась не під впливом судової практики, а у зв'язку з політичною історією цієї держави); порівнював державно-правовий устрій Польщі, Литви й українських земель у складі Речі Посполитої.

Багато праць Ф. Тарановського стосувалися дослідження сербського і чеського права періоду Середньовіччя («Начало законності в Законнику Душана», «Принцип законності в Законнику царя Стефана Душана», «Законник Душана і царство Душана», «Декілька ідеографічних рис старого сербського права», «Законодавче право держави», «Історія сербського права в державі Неманичів», «Політичні і правові ідеї у Синтагматі Властара», «Majestas Carolina і Законник царя Душана»).

У них учений вивчав розвиток сербської держави і права (державного, кримінального, цивільного, процесуального), процес законотворчості в Сербії, порівнював державу Неманичів зі східними та західними державами періоду Середньовіччя, намагався знайти відображення елементів законності у важливій правовій пам'ятці Сербії – «Законнику царя Душана», досліджував рецепцію візантійського права. Ним же було зроблено важливий порівняльно-історичний аналіз «Законнику Душана» у Сербії (1349, 1354 рр.), Законнику Карла IV в Чехії (1346 р.) і Статутів Казимира в Польщі (1347 р.) у контексті загальноєвропейського правового розвитку.

У результаті він дійшов висновку, що Сербія в досліджуваній ним період була станомо монархією і перебувала у процесі її переходу до правової держави, у якій панує об'єктивна діяльність і принцип об'єктивної законності; ним підкреслено, що в Сербії законотворчість формувалась паралельно з розвитком державної самостійності; відзначено і достатньо потужний вплив візантійського права.

Отже, Ф. Тарановський зробив вагомий внесок у розроблення історії державно-правового розвитку Сербії в період Середньовіччя. І, що найголовніше, він включив сербське право як в образ єдиного слов'янського

права, так і в загальну картину розвитку права європейських держав. Саме тому О. Соловійов підкреслив, що заслугою Ф. Тарановського було доведення тези про розвиненість середньовічної Сербії, вона нічим не поступалась іншим європейським державам, і її в деяких аспектах можна порівняти із Францією XVI ст. або з Росією XVII ст. [24, с. 465].

Також Ф. Тарановський звертався до історії болгарського права періоду Середньовіччя (праця «Післявоєнна історіографія середньовічного болгарського права»). На цінності вивчення Ф. Тарановським болгарського права наголосив О. Соловійов, який зазначив, що середньовічне болгарське право представляє цікаві паралелі для сербської і російської монархії, і в ній постають ті ж самі питання: про становість та ідеал законності, про взаємини візантійського і звичаєвого права [25, с. XLVIII].

Висновки:

1. Як видно з аналізу праць Ф. Тарановського, у яких проведено конкретні порівняльно-історичні дослідження, вони містять відображення теоретико-методологічних засад порівняльної історії права. Можемо говорити про те, що зазначені праці були спрямовані на пошук загальних (універсальних) законів правової еволюції народів і держав світу; учений намагався відтворити в них ідею про стадіальний розвиток права; порівняльно-історичний метод застосовано ним у широких масштабах із метою виявлення подібних рис у правових інститутах різних народів і держав.

2. Ним ж підкреслено, що, хоч народи слов'янського світу і мають спільне походження, проте вони поділяються на гілки, кожний із них має власну правову історію, їхній правовий розвиток багато в чому зумовлювався впливами Заходу і Сходу; «єдине слов'янське право» невіддільне від загального розвитку європейської цивілізації, не можна протиставляти слов'янське і не слов'янське право; слов'янське право варто досліджувати для найкращого розуміння правової самобутності кожного слов'янського народу та, головне, доведення наявності спільних рис між правом слов'янських та інших народів (держав) Європи.

3. Ф. Тарановський особливу увагу приділив доведенню впливу магдебурзького права на міське право у Великому князівстві Литовському, його важливості як джерела Литовського статуту і Соборного уложення. Значний пласт досліджень стосувався обґрунтування наявності подібних шляхів розвитку права країн Західної і Східної Європи: ним наголошено існування спільних рис еволюції державного права у Франції, Німеччині та Росії періоду Нового часу; він стверджував, що ідеї бюрократичної монархії та поліцейської держави були запозичені Катериною II з Німеччини; ученим підкреслено тезу, що в удільний період Русь, як і західноєвропейські держави, пройшла період феодалізму, а Росія та країни Західної Європи мали однакові стадії розвитку монархічного правління. Науковець висловив думку про «перехрещення» правових культур, тому вважав, що правовий розвиток слов'янських народів багато в чому зумовлювався західними і східними впливами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудін С. «Модель» порівняльно-історичного методу у науковій творчості Ф.В. Тарановського. *Конгрес міжнародного та європейського права, м. Одеса, 25–26 травня 2018 р.* : збірник наукових праць. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія» ; Фенікс, 2018. С. 226–229.
2. Порівняльно-історичний метод у наукових розробках Ф.В. Тарановського. *Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів* : Міжнародна науково-практична конференція. Київ : Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 6–9.
3. Кудін С. Разработка теоретико-методологических основ сравнительной истории права в трудах Ф.В. Тарановского. *Leges si Viata*. 2018. № 11. С. 68–71.
4. Шевченко А., Старостюк А. До питання функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2014. Т. 4. № 33. С. 41–46.
5. Тарановский Ф. Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской эпохи. Историко-юридическое исследование. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1897. 207 с.
6. Водотика С., Савенок Л. Сучасний погляд на історіографічний доробок історії Магдебурзького права в Україні. *Scriptorium nostrum*. 2015. № № 1–2. С. 85–98.

7. Тарановский Ф. Государственная практика и канцелярская наука в XVIII в. в Германии. *Варшавские университетские известия*. 1902. Октябрь. С. 1–37.
8. Тарановский Ф. Догматика положительного государственного права во Франции при старом порядке. Юрьев : Типография К. Маттисена, 1911. 633 с.
9. Тарановский Ф. Историческое происхождение юридической школы немецких государствоведов. *Вестник права*. 1905. Декабрь. С. 1–10.
10. Тарановский Ф. К истории науки положительного государственного права во Франции при старом порядке. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1908. № 11. С. 149–170.
11. Тарановский Ф. Юридический метод в государственной науке. Очерк развития его в Германии. Историко-методологическое исследование. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1904. 331 с.
12. Тарановский Ф. Заметки о Монтескье. *Юридические записки*. 1913. Вып. I/II. С. 1–37.
13. Тарановский Ф. Политическая доктрина в Наказе императрицы Екатерины II. Киев : Типография С.В. Кульженко, 1903. 43 с.
14. Тарановский Ф. Судьба Наказа императрицы Екатерины II во Франции. *Журнал Министерства юстиции*. 1912. № 1. С. 100–127.
15. Тарановский Ф. Феодализм в России. Варшава : Типография Варшавского учебного округа, 1902. 223 с.
16. Тарановский Ф. Отзыв о сочинении В.И. Сергеевича «Древности русского права». Т. 1. 1909 ; Т. 2. 1908. Юрьев : Типография К. Маттисена, 1911. 114 с.
17. Тарановский Ф. Соборное избрание и власть великого государя в XVII столетии. *Журнал Министерства юстиции*. 1913. № 5–6. С. 1–34.
18. Тарановский Ф. Государственная культура России. Русская культура. 1925. *Pax Rossica. Русская государственность в трудах историков зарубежья* / авт.-сост. Е. Бондарева. Москва : Вече, 2012. С. 188–197.
19. Дамирли М. Сравнительно-правовая наука в Украине: теоретико-методологические традиции (XIX – начало XX в.) : научно-учебное издание. Одесса : Феникс, 2007. 96 с.
20. Михальчич Р. История сербского права в трудах Федора Тарановского. *Русская эмиграция в Югославии* : сборник статей. Москва, 1996. С. 223–236.
21. Томсинов В. Федор Васильевич Тарановский (1875–1936) : биографический очерк. *История русского права* / под ред. и с пред. В. Томсинова. Москва : Зерцало, 2004. С. V–XXVIII.
22. Мудриевська Л. Ф. В. Тарановський як дослідник історії слов'янського права. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 41–51.
23. Бондарева Е. Славянство как предмет изучения: от Лаврентия Суroveцкого до Федора Тарановского. *Kultura słowian. Rocznik komisji kultury słowian nau.* 2017. Т. XIII. С. 71–80.
24. Соловьев А. Федор Тарановски. *Југословенски историјски часопис*. 1936. Бр. 2.
25. Соловьев А. Ф. В. Тарановский как историк славянского права. *Записки Русского научного института в Белграде*. 1935. Вып. 13.